

POSUDEK DIZERTAČNÍ PRÁCE

KAMILA KLINGOROVÁ (2017): Geografie náboženství z feministické perspektivy (The geographies of religion from a feminist perspective).

Oponent: Petr Daněk, Geografický ústav Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Autorka předkládá dizertační práci ve formě poměrně stručného entré, představujícího vývoj přístupů k předmětu jejího zájmu (geografie náboženství), zvolená teoretická východiska, a zdůvodňujícího volbu metodologického rámce. Tento vstup doplňuje soubor pěti odborných textů, spojených tématem nových geografii náboženství, které představují a diskutují postup a výsledky pěti samostatných empirických výzkumů, v nichž byla Kamila Klingorová hlavním, v jednom případě jediným, autorem. Protože tyto texty úspěšně prošly recenzním řízením v renomovaných geografických časopisech, nebudou v tomto posudku už podrobněji rozebírány, ale zaměřím se spíše obecněji na jejich přínos ke zvolenému tématu.

Od oponenta se očekává především poukázání na slabá místa posuzovaného textu, s cílem upozornit autory na možné nezamýšlené či nezdůvodněné důsledky jejich argumentace a načrtnout možné alternativy, vhodná rozšíření či doplnění argumentace, apod. Zkrátka, konstruktivní kritika. Této práci se nemůžu vyhnout ani v případě dizertace Kamily Klingorové. Předtím se chci ale zamyslet nad celkovým vyzněním posuzovaného souboru prací, a tedy poukázat také na jeho silné stránky, protože ty podle mě v tomto případě převažují nad těmi slabými.

Geografické studium náboženství prošlo, v návaznosti na postupné získávání převahy poststrukturalistických přístupů ve společenských a humanitních vědách, hlubokou transformací, a to od snahy prozkoumat z pozice nezúčastněného pozorovatele objekt považovaný za sociálně a prostorově ohraničený k uznání vzájemně konstitutivní role víry a prostoru, a s tím souvisejícím přesunem zájmu od studia církví a náboženství k víře a spiritualitě, od posvátných míst ke každodenní prostorovosti, od nezúčastněného pozorování k participativním a etnografickým výzkumným metodám, atd. Kamila Klingorová tento vývoj výstižně zmapovala, a to proto, že jí (dalo by se říci etnograficky) sama prošla, a to velmi rychle. Je to zřejmé z posloupnosti předložených textů, publikovaných v rozmezí jen dvou let: od kvantitativní a v podstatě pozitivistické analýzy genderových rozdílů v hlavních světových náboženstvích, přes více behaviorální pozorování rozmístění sakrálních objektů v Praze, k objevení nesmírně zajímavého tématu subjektivní prostorovosti každodenního života mladých pražských křesťanek v jinak převážně sociologicky zaměřeném výzkumu (jen jedno ze tří témat výzkumu je geografické) po rozvedení a hlubší empirické rozpracování tohoto tématu v následných dvou studiích. V nich, zdá se, našla své hlavní výzkumné téma v zájmu o subjektivní a emocionální vytváření míst naplněných spirituálními významy ve světských prostorech, provázené jistou „mundanizací“ (ve smyslu zaplňování každodenním světským i duchovním životem, ale ne sekularizací) posvátných míst prostřednictvím „obyčejné“ žité každodennosti. V tomto místě Kamila Klingorová už přestala studovat vývoj (feministické) geografie náboženství a stala se sama jeho aktivní tvůrkyní.

Jestliže jsem se v předchozím odstavci zamyslel nad vývojem autorčina přístupu v kontextu geografie náboženství, podobný vývoj lze identifikovat i v kontextu feministické geografie. Nejstarší text, mapující rozdíly v hodnotách socioekonomických ukazatelů pro muže a ženy v různých kulturách, je možné považovat za typický příklad přístupu, označovaného ve feministické geografii jako geografie žen. Naproti tomu článek o pražských křesťankách se zřetelně posouvá ke geografii (a sociologii) genderových vztahů (namísto pohledu na ženy a

muže jako samostatné kategorie). Dva nejmladší články, tj. o buddhistkách diamantové cesty a o srovnání ženské religiozity ve třech českých regionech, se pak svým důrazem na pluralitu individuálních prožitků, roli emocí, ztělesnění (embodiment) a každodennost, blíží přístupu feministických geografíí diference.

Tomu odpovídá i vývoj použitých metod, od kvantitativní analýzy statistických dat, přes behaviorální pozorování příležitostně doplněné o informace z rozhovorů, po unikátní metodu kombinující autofotografii se semistrukturovanými rozhovory s autorkami fotografií. Autorka tuto metodu pravděpodobně nevymyslela, ale dokázala ji kreativně aplikovat na svoje výzkumná témata. Jsem přesvědčený, že tato metoda, ve své podstatě explicitně geografická a umožňující analytický pohled na propojení míst vnějšího „objektivního“ světa a jejich subjektivních obrazů, zkušeností a prožitků, nabízí široké možnosti dalších aplikací, a to se značným publikačním potenciálem.

Přístup autorky, zejména ohlížím-li se na dva nejnovější články a vstupní slovo, sympaticky naplňuje očekávání kladená na kvalitní geografický text. Téma je solidně teoreticky ukotveno v aktuální literatuře, přitom ale není zbytečně „přeteoretizováno“ ani není nafouknuté odkazy jen z důvodu prodloužení seznamu literatury. Autorka má schopnost psát stylem, který dokáže čtenáře zaujmout a přitáhnout k tématu: je přímočarý, přehledný a snadno pochopitelný, ale současně obsahově bohatý. Je to jistě i díky tomu, že se věnuje podstatným a hlubokým otázkám, jak z hlediska geografického, tak sociologického (a možná i religionistického). Jednotlivé texty na sebe navazují, ale přitom každý lze číst samostatně, a současně každý je věnovaný specifickému tématu bez opakování výsledků starších výzkumů. Každý text (kromě entrée, kde se to nepředpokládá) zpracovává unikátní data z autorčiných či kolektivních empirických výzkumů. Autorce se daří prošlapávat novou cestu v české kulturní geografii a napojit ji na zahraniční výzkumy subjektivního prožívání prostoru a emociálních geografíí. To vše mě vede k názoru, že dizertace Kamily Klingorové je solidním výsledkem kreativní práce autorky s výborným potenciálem pro další pokračování.

Vrátím-li se k práci oponenta, chtěl bych s ohledem na obsah pouze vlastního entrée, tedy dosud nepublikovaného textu, poukázat na dvě jeho slabiny. První se týká vymezení používaných pojmů. Autorka pracuje s řadou pojmů, které jsou různými autory používány v různých významech nebo se jejich význam vyvíjí (např. globalizace, spiritualita, hierarchie). Pro zvýšení srozumitelnosti vlastního sdělení by proto bylo užitečné vymezení, v jakém významu je sama používá, a nenechávat toto pouze na čtenáři. Podobně na různých místech textu se objevují příbuzné pojmy v podobných významech, není ale jasné, kdy je autorka používá jako synonyma a kdy je mezi nimi významový rozdíl (např. individualizace vs. privatizace náboženství, spiritualita vs. osobní víra (na s. 21 pak i „individuální spiritualita“), skupinové diskuse vs. focus groups, s. 24; co je myšleno „prostorovou vědou“, s. 16 – je použito pro označení celé geografie nebo jejího specifického paradigmatu?; jsou „globální procesy migrace“ jen přesuny manažerů, námořníků a dalších osob, které díky častým migracím už fakticky ztratily vazbu ke konkrétnímu místu a zakotvily v samotném pohybu, nebo sem patří i např. uprchlíci ze Sýrie, kteří nadále zůstávají těsně imaginativně vázání ke konkrétnímu místu?). Zkrátka terminologické sjednocení a vymezení základních diskutovaných pojmů (tam, kde neexistuje konsensus o jejich významu) by zvýšilo srozumitelnost textu. Také si nejsem jistý, jestli je vhodné používat pojem privatizace ve spojení s náboženstvím, neboť tento pojem obsahuje jistou neoliberální tržní konotaci.

S tím souvisí i vymezení postmoderního jako období či éry, nastupující po modernitě. I když se s touto interpretací postmodernity ve společenskovední literatuře setkáme, řekl bych, že tato absolutizace rozdílů moderního a postmoderního je v současnosti překonaná a spíš skrývá, než interpretuje podstatné kontinuity a příčinné podmíněnosti. Není pochyb o tom, že život v postmoderní společnosti se mnoha podstatných aspektech odlišuje od života v moderní

společnosti a že vzhledem k cíli práce je podstatné věnovat těmto odlišnostem pozornost. Ale stejně tak je důležité nezapomínat na to, že v základních otázkách hodnot a cíle směřování společnosti vyrůstá postmoderní společnost ze stejných (osvícenských) představ jako společnost moderní, a spíš než stavět proti sobě dvě navazující éry bych autorce doporučil přijmout Baumanův pohled na postmoderní jako na kritickou či reflexivní *součást* modernity, která se sice kriticky staví k mnoha moderním principům, ale současně zůstává v jejich omezení a nedokáže je nahradit jinými principy či hodnotami.

Druhá poznámka je spíš jen povzdech nad stručností nejzajímavějších částí práce, tedy kapitoly o feministických geografích náboženství (kapitola 4) a o metodologii (kapitola 5). Zde autorka načrtává zajímavé myšlenky a nové směry výzkumu i úhly pohledu, stejně jako metody, které rozhodně nejsou běžnou součástí české geografie (a mají své výhody stejně jako omezení a úskalí, která bez další diskuse můžou zůstat skrytá). Autorka zde prokázala svůj přehled v tématu, dokáže o něm psát přehledně a stručně, ale stejně tak je z jejího přehledu zřejmé, že je schopna k němu říci víc. Proto tento povzdech nad stručností, i když chápu jeho pragmatickou stránku a doufám, že naznačené myšlenky se objeví v některém dalším textu; možná v textu věnovaném specificky jen teoretickým a metodologickým otázkám feministických geografí náboženství.

Závěr:

Jsem přesvědčený, že dizertační práce Kamily Klingorové splňuje kladené požadavky. Proto ji doporučuji k obhajobě.

Dílčí poznámky:

Úvod kapitoly 3 (s. 10-12), vymezující hlavní témata nových geografí náboženství. Zde se jeví jako problematická strukturace textu jako argumentů Kongové, které jsou však následně doplňovány, problematizovány a rozšiřovány argumenty, které zjevně nepocházejí od Kongové (věcně je to v pořádku, ale tato diskuse mohla mít jinou formu s jednoznačnějším rozlišením autorů).

Jen dvě z pěti témat „geografické diskuse o postsekularizaci“ (s. 13) jsou typicky geografická. Ta další jsou nepochybně také důležitá, ale ze způsobu, jak jsou prezentována, není zřejmá jejich prostorovost, tedy zda nejde o témata spíš sociologická nebo religionistická.

Alternativní odpověď na „otázku, která zůstává nezodpovězená“ (s. 18), tedy proč je větší zájem o studium žen? Přece proto, že obecně se kritičtí, poststrukturalističtí autoři a autorky víc zajímají o zkušenosti znevýhodněných či v akademickém diskurzu dosud přehlížených skupin, v kontrastu k reprezentacím světa z pohledu elit, které formovaly moderní vědu, vč. geografie. Zkrátka, o světě z pohledu bílých mužů z Evropy už toho víme dost ☺).

Dílčí poznámka k prvnímu článku (i když chápu, že tomuto tématu se asi nebudete dál věnovat): podíl mužů v populaci (sex ratio) není sám o sobě dobrým indikátorem sociální/genderové nerovnosti. Je totiž ovlivněný více faktory, které se mohou vzájemně prolínat: (a) biologická podmíněnost (rodí se více chlapců); (b) souvislost naděje dožití a ekonomického vývoje, s vyšší nadúmrtností mužů v populacích s vyšší nadějí dožití (lze nadúmrtnost mužů interpretovat jako projev genderové rovnosti?); (c) saldo zahraniční migrace (např. vysoký podíl mužů v saudské Arábii pravděpodobně není důsledkem genderově specifické potratovosti, ale vysokého podílu zahraničních dělníků – mužů).

Otázky k obhajobě:

Myslíte si, že nové geografie náboženství (tedy nové teoretické a metodologické přístupy ke studiu sakrálního a sekulárního) jsou více projevem proměny významu náboženství ve společnosti (postsekularizace) nebo více projevem proměny společenských věd, studujících náboženství a jeho roli ve společnosti (v návaznosti na kulturní obrat, postmodernismus, poststrukturalismus)?

Pro buddhismus je důležité vnitřní prožívání a osobní zkušenost, která dokáže „sakralizovat“ jakákoliv místa. Přesto jsou v tradici buddhismu významná také konkrétní místa, kde učení vznikalo (např. spojená s životem Buddhy či karmapů). Jak se utváří představy těchto míst u mladých praktikujících buddhistů? Jsou vůbec významné? Jsou spojeny s touhou cestovat do těchto posvátných míst, např. za meditací? Hrají tyto představy posvátných míst nějakou roli v každodenní duchovní praxi?

V definici místa odkazujete na humanistické autory (Tuan, Heidegger). V čem spočívá hlavní rozdíl v chápání místa z hlediska humanistických a feministických autorů a autorek?

V Brně 4. prosince 2017

Petr Daněk